

DVIJE VIŠKE CRKVE I NJIHOVO UTVRĐIVANJE U 17. STOLJEĆU

A m b r o z T u d o r

UDK 726.54 (497.5 Vis)(091)

Izvorni znanstveni rad

Ambroz Tudor

Državna uprava za zaštitu kulturne i prirodne baštine

Glavno povjerenstvo u Splitu

Autor objavljuje dva nepoznata dokumenta iz 1624. godine koji se čuvaju u Archivio di Stato u Veneciji. Na njima su prikazani nacrt predutvrde uz crkvu i samostan sv. Nikole u Komiži i nacrt tvrđave oko crkve Gospe od Spilica u Visu. Povezujući datacije dokumenta s podatkom o boravku vojnog inženjera Agostina Albertia na Visu prije ožujka 1625. godine, pripisuje se izrada nacрта tom inženjeru. Osim nacрта fortifikacija, autor obrađuje razvoj spomenutih građevina, povezujući njihov tlocrt iz 1624. godine s dosada poznatim podacima.

Državni arhiv u Veneciji čuva dva dosad nepoznata dokumenta iz 1624. godine koji prikazuju nacrt utvrde uz nekadašnji benediktinski samostan i crkvu sv. Nikole (zvan Muster) u Komiži i tvrđave oko crkve Gospe od Spilica u Visu.

Već je otprije poznato da su utvrđene crkve na području nekadašnje hvarske komune, kojoj je pripadao i otok Vis, utvrđivane prema nacrtima što su ih izrađivali vojni inženjeri, a novac i radnike su osiguravala naselja u kojima su utvrde podizane.¹ Dok su tijekom gradnje, izvori i načini financiranja, imena majstora i nadglednika gradnji bili poznati iz dosad objavljenih izvora, nacrti prema kojima su crkve utvrđivane nisu dosad bili poznati.

Osim nacрта utvrda, spomenuti dokumenti donose tlocrte sklopa Mustera i crkve Gospe od Spilica iz 1624. godine. Pošto su obje građevine poslije doživjele veće dogradnje, dokumenti su zanimljivi i kao svjedočanstvo o njihovu tadašnjem tlocrtnom izgledu. Povezani s dosad poznatim podacima o gradnji, dokumenti daju jasniju sliku njihova razvoja.

¹ N. Duboković: Gradnja i povijest crkve-tvrđave u Jelsi, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 18, Split 1970., str. 108.

SAMOSTAN I CRKVA SV. NIKOLE U KOMIŽI

Na benediktinski samostan sv. Nikole prvi put nailazimo u dokumentima 1264. godine, a pod imenom samostan sv. Nikole na Visu 1278. godine.² Na nadvratniku u prizemlju zvonika uklesana je godina 850. ali oblik brojeva, barokna vitica na kraju natpisa, kao i kratica A. D. koja se ne pojavljuje u ranom srednjem vijeku, navodi na zaključak da je godina naknadno uklesana.³ Možda se pojava ovog natpisa može povezati s hvarskim biskupom Cezarom Bonaiutiem (1736.-1759.) koji je na upit Rima o starosti crkve sv. Nikole odgovorio kako nema razloga sumnjati u njenu izuzetnu starost.⁴

Vjerodostojniji je podatak koji nalazimo u opisu crkve od Antuna Matijaševića Karamanea iz prve polovine 18. stoljeća koji govori da je na oltaru u romaničkoj crkvi našao uklesanu godinu DCCC.⁵

Potvrda o postojanju benediktinskog samostana ili cele prije druge polovine 13. stoljeća jest i vijest da je papa Aleksandar III. posvetio crkvu sv. Nikole 1117. godine kada se pred nevremenom sklonio na Vis.⁶

Sredinom 13. stoljeća preseliše se redovnici iz samostana sv. Silvestra na Biševu u samostan u Komiži. Točan razlog preseljenja nije poznat. Među pretpostavkama nalazimo napade gusara, provalu Saracena kao i prenatrpanost biševskog samostana.⁷ U svim dokumentima od 13. stoljeća nadalje nalazimo opata u Komiži, koji je imao pravo na pontifikalnu mitru, kao zajedničkog opata samostana sv. Silvestra i sv. Nikole.⁸ U jednoj parnici 1308. godine hvarski knez i njegovi suci nazivaju samostan dijelom hvarske i splitske biskupije, jer je biševski samostan sv. Silvestra, koji je osnovao svećenik Ivan Splicićanin, bio dijelom splitske biskupije.⁹

Nedugo poslije preseljenja, samostan se utvrđuje s bedemima i dvije kule na svojoj južnoj i sjevernoj strani.

Samostan sv. Nikole službeno se ukida 1458. godine bulom pape Kalista III., a na prijedlog hvarskog biskupa Tome Tomasinija.¹⁰ Papa Pio III., preinačivši odluku svog prethodnika, pokušava do 1465. godine obnoviti benediktinski red u samostanu, ali bez uspjeha. Iste je godine dobio opatiju u stalnu komendu hvarski biskup Nikola a Crucibus.¹¹ Benediktinski se red u samostanu više ne obnavlja, iako postoji njegov opat-komendator koji se brine za održavanje bogoslužja u samostanskoj crkvi. Komenda se dijeli između komendatora i kanoničkog zbora hvarskog kaptola.

² T. Smičiklas, Cod. dipl. VI, 267.

³ C. Fisković, Viški spomenici od IX do XIX stoljeća, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 17, Split 1968., str. 76.

⁴ A. V. Mardešić, Povijesna zrnca o otocima viškog arhipelaga, Vis-Komiža 1993., str. 60.

⁵ Isto, str. 59.

⁶ I. Ostojić, Benediktinci u Hrvatskoj II, Split 1964., str. 378.

⁷ D. Farlati, Illyricum sacrum IV, 243.; G. Gelcich: Dalmazia, Documenti, 65.

⁸ I. Ostojić, nav. dj. str. 379.

⁹ Isto.

¹⁰ Isti, nav. dj. str. 380.

¹¹ Isto.

Muster, pogled sa sjeveroistoka

Opat-komendator morao je trošiti trećinu svojeg prihoda na obnavljanje samostanskih utvrda da bi se stanovnici mogli u njih skloniti od turskih prepada.¹²

Prva vijest o crkvi i nekadašnjem benediktinskom samostanu poslije njegova ukinuća jest posveta oltara sv. Nikole u istoimenoj crkvi od 18. rujna 1534. godine. Oltar je posvetio rapski biskup Vicencij.¹³

Apostolski vizitator Valier 1579. godine obilazi crkvu sv. Nikole. Od građevina vizitator zatječe crkvu i samostan u ruševinama. U crkvi je samo jedan oltar posvećen sv. Nikoli. Iz naredbi koje Valier ostavlja saznajemo da je uz crkvu sakristija koju treba obijeliti, a pod joj izravnati. Iz sredine crkve treba maknuti oltar, a cijeli pod, crkve i sakristije, izravnati.¹⁴

Dosad nepoznati dokument, koji se čuva u Archivio di Stato u Veneciji, prikazuje nacrt utvrđivanja Mustera i njegovo tlocrtno stanje 1624. godine.

¹² Isti, n. dj. str. 381.

¹³ A. V. Mardešić, Posveta oltara Sv. Nikole u Komizi, Naša zajednica-glasnik župe Vis, br. 11, 1980., str. 20.

¹⁴ D. Domančić, Valierova vizitacija na otoku Hvaru i Visu, Arhivska građa otoka Hvara I, Hvar 1961.

Čuva se pod imenom *Liesina-Proposta: fortificazione con la chiesa e pertinenze (1624)* i signaturom: *Provveditori da terra e da mar, filza. 438, d.2.*¹⁵

Tlocrt crkve i nekadašnjeg benediktinskog samostana prikazuje u sjevernom dijelu staru opatsku crkvu koja je tada služila kao kapela. Crkva je oblika uskog i izduženog pravokutnika s polukružnom apsidom na istočnom dijelu. S njene zapadne strane je kula, *torre*, čiji vanjski zidovi nemaju vrata. Crkva i kula odvojene su zidom. Na sredini zida su vrata koja omogućuju pristup iz crkve u unutrašnjost kule.

S južne strane stare crkve je nova crkva, označena kao *chiesa*. Pravokutnog je tlocrta, bez apside. Prema njezinu smještaju u odnosu na druge dijelove sklopa može se zaključiti da je izgrađena na mjestu nekadašnjeg samostanskog klaustera. Povezana je sa starom crkvom s dva prolaza. Na južnom zidu crkve je prolaz koji vodi u vrt, *corte*.

Istočni je zid crkve oslonjen na nekadašnje samostanske prostorije, a na zapadnom su zidu glavna vrata. Ispred vrata su stube koje vode do ograđenog prostora pred pročeljem crkve.

Nekadašnje samostanske prostorije su jednokatne što se zaključuje iz natpisa uz njih: *Sallone di sopra*. Taj je prostor povezan s prostorijom na jugoistočnom rubu sklopa koja je označena kao *camera*.

Na zapadnom zidu spomenute prostorije bile su vanjske stube. Prema crtežu bile su namijenjene vezi s uskim gazištem uz južni zid samostana. Na jugozapadnom uglu samostana je prikazana manja dogradnja, vjerojatno mašikula na vrhu zida.

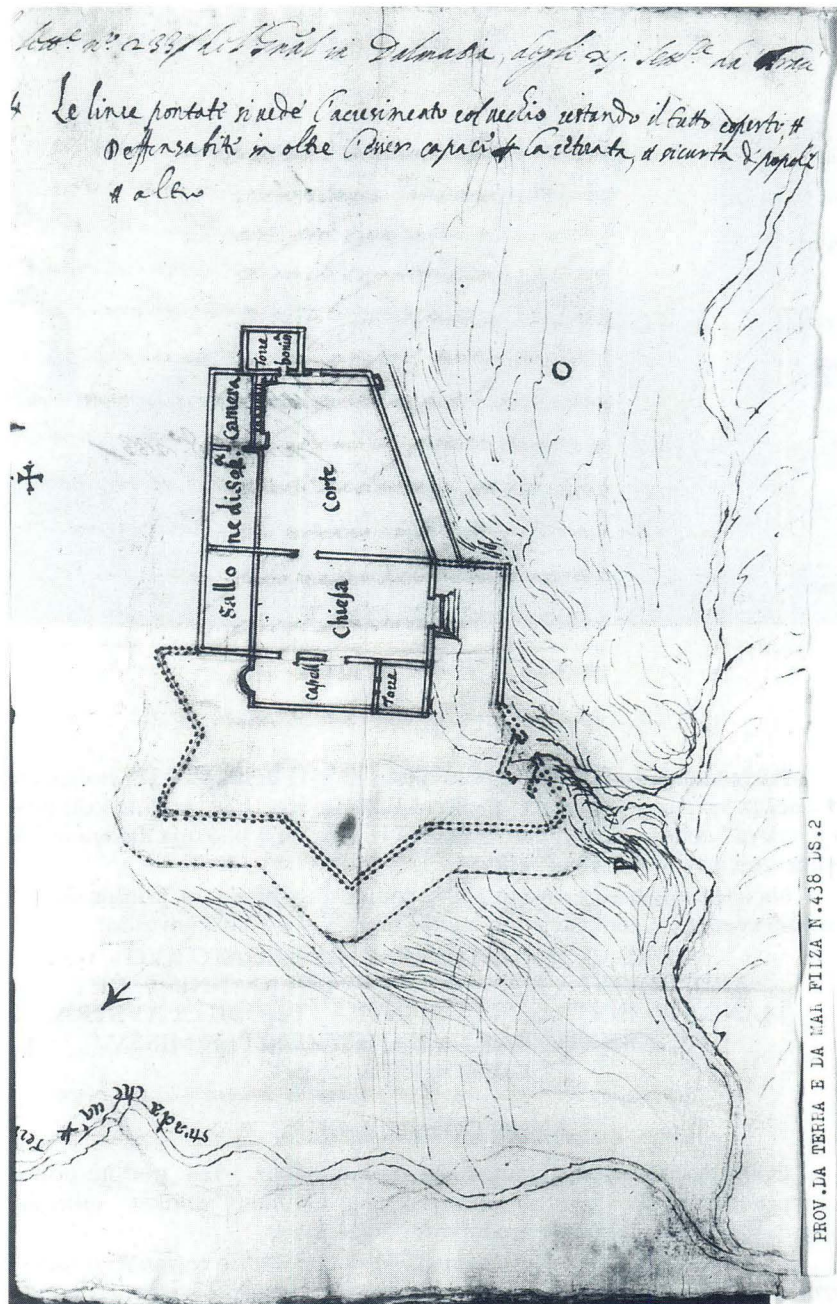
Uz južni je zid i danas vidljiva romanička kula koja se na crtežu naziva *Torre a bonin*. Ulaz u kulu je s unutarnje strane sklopa. Sa zapadne strane kule su vrata u južnom zidu, danas zazidana.

Zanimljivo je da Valier u vizitaciji iz 1579. godine spominje crkvu, njenu sakristiju i samostan u ruševinama. Od sakralnih prostora na tlocrtu iz 1624. godine prikazana je kapela i crkva. Kako se spomenuta crkva iz Valierove vizitacije odnosi na staru romaničku crkvu, koja je na tlocrtu označena kao kapela, možemo zaključiti da je crkva prikazana na tlocrtu sagrađena između 1579. i 1624. godine.

Vizitacija generalnog vikara hvarske biskupije Petra Morarija 1627. godine govori da je crkva sv. Nikole nedavno proširena sa tri stupa i četiri luka, ali da još nije pod krovom.¹⁶ Uspoređujući tlocrt crkve iz 1624. godine s današnjim stanjem, može se zaključiti da se ova vijest odnosi na gradnju broda južno od prostora koji je 1624. godine označen kao crkva. Novi trobrodni prostor je povezan pilonima i lukovima koji na južnoj strani zamjenjuju prolaze odvojene zidom.

¹⁵ Već letimičnom usporedbom ovog plana s tlocrtom postojećeg stanja nekadašnjeg benediktinskog samostana sv. Nikole, zvanog Muster, u Komiži, možemo zaključiti da se radi o prijedlogu za njegovo fortificiranje, a ne za neku nepoznatu crkvu na Hvaru kako je u imenu navedeno.

¹⁶ A. V. Mardešić, Neke opaske uz vizitaciju Petra Morarija, Službeni glasnik Hvarske biskupije, 1986., str. 29.

Prijedlog utvrdivanja samostana sv. Nikole (Muster) u Komizi, 1624. godina,
 (Archivio di Stato-Venezia, Provveditori da terra e da mar, f. 438, d.2.)

Muster, pogled s istoka

Potvrda o dogradnji crkve polovinom drugog desetljeća 17. stoljeća jesu i podaci iz vizitacije generalnog vikara Ivaniševića 1634. godine koji govori da je crkva “nedavno proširena” i podaci iz vizitacije biskupa Zorza iz 1637. godine koji govori o “novoj” crkvi.¹⁷

Na istočnoj strani crkve je 1695. godine župnik Antun Vitaljić dogradio barokno svetište, o čemu svjedoči natpis na njegovu vanjskom zidu:

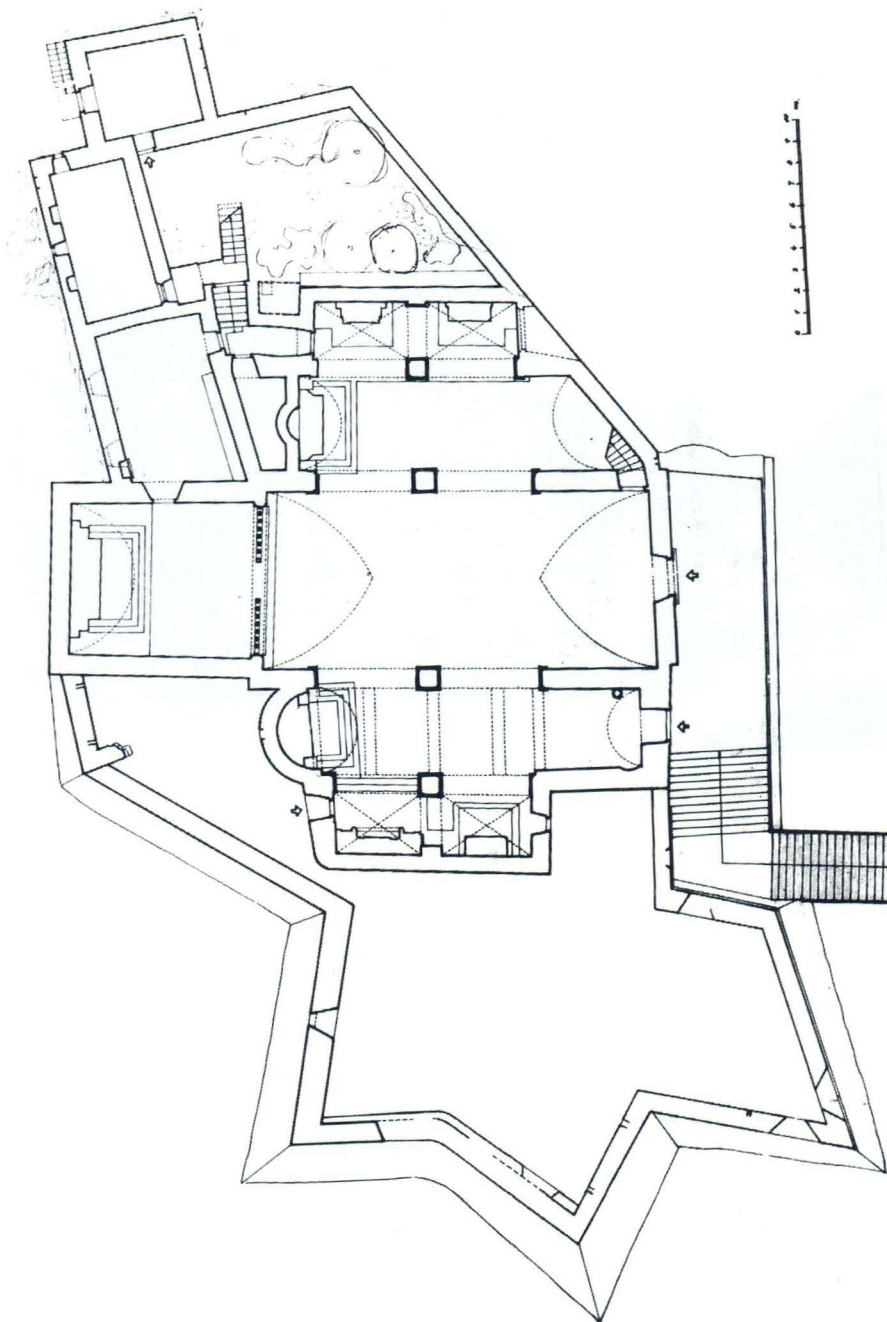
ANDREAS VITALITIVS PAR. EX LEGATO SVO
 ARBITRATVI A MATHEO IVCEVICH IOANNIS F. DE
 MANDATO HOC SACELLVM INTRA CENOBII CLAVSTRA
 VEN: ABBATIS BARTHOLOMEI ZENI PER MISSV
 EXTRENDUM CVRAVIT

ANNO DOMINI MDCXC

Osim tlocrta crkve i samostana, dokument iz 1624. godine donosi i nacrt predutvrde na sjevernoj strani sklopa. Uz nacrt je tekst kojim autor pojašnjava razloge izgradnje predutvrde. Tekst glasi:

“Le linee pontate si vede lacresimento col vecchio restando il tutto coperto et defensabile in oltre l’eser capace per la retrrata et sicurta d’populi et altro.”

¹⁷ C. Fisković, nav. dj., str. 77.

Tlocrt postojećeg stanja sklopa Muster u Komizi (arh. snimak S. Machiedo)

Na predloženom crtežu je predloženo utvrđivanje nacrtano točkastom, a postojeće stanje punom crtom. Utvrda je spojena sa samostanskim sklopom na njegovu sjeverozapadnom uglu, a na jugu je spojena sa zidom koji se pružao ispred pročelja crkve.

Izgradnja predutvrde na zapadnoj strani nekadašnjeg benediktinskog samostana dobro je dokumentirana.

Detalj bastiona na Musteru

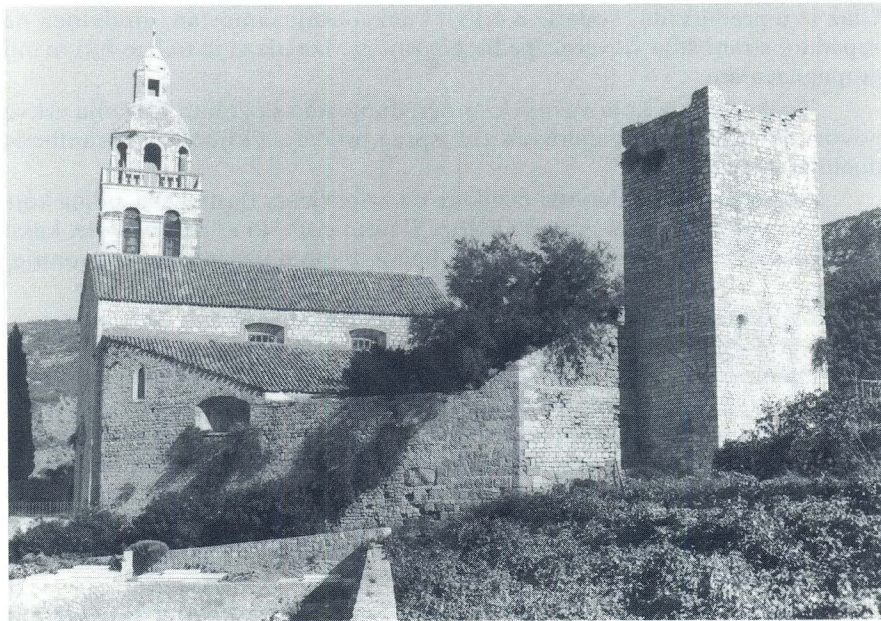
Prvi dokument je pismo generalnog providura Francesca Molina hvarskom knezu i providuru Marinu Sagredu od 12. ožujka 1625. godine, u kojem ga obavješćuje da će, prema zahtjevu Komižana, uputiti na Vis inženjera koji će izraditi nacрте za utvrđivanje bivšeg samostana, ali da se on ne može dugo zadržati na Visu zbog zauzetosti oko izgradnje lazareta u Splitu.¹⁸ Molino određuje da se izgradnja financira iz komunalnog prihoda na ulov ribe s pošte Trešjavac i iz dijela prihoda od soli.

Drugi dokument je pismo Marina Sagreda od 13. ožujka 1625. godine providuru Molinu u kojem ga obavješćuje da je nadzor radova povjerio Franu Foretiću, a oni su trebali odmah započeti prema nacrtima inženjera Agostina Albertia kojeg je ranije bio uputio na Vis.¹⁹

¹⁸ C. Fisković, Prilozi o viškim spomenicima, *Mogućnosti XXIX*, br. 3-5, 1982., str. 276.

¹⁹ C. Fisković, Ignacija Macanović i njegov krug Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 9, Split 1955., str. 198. Moguće je da su Agostino Alberti ili sin mu Karlo sudjelovali u opsadi Knina 1645. godine, no to nije dokazano. Drugi radovi A. Albertia nisu poznati.

Spomenuti inženjer Agostino Alberti je, najvjerojatnije, autor nacрта predutvrde. Na ovakav zaključak upućuje podatak iz Sagredova pisma u ožujku 1625. godine u kojem govori da je Albertija već prije poslao na Vis. Kako je datacija nacрта 1624. godina, može se zaključiti da ih je Alberti izradio krajem te godine.

Muster, pogled s juga

Utvrda uz Muster još nije bila dovršena 1645. godine. Te godine se stanovnici Komiže obraćaju istom Francescu Molinu, sada na dužnosti generalnog kapetana mora, i obavješćuju ga o pronevjerama novca zbog kojih utvrda nije dovršena, a oružje u njoj je propadalo.²⁰

Molino je naredio istragu o stanju blagajne namijenjene gradnji utvrde. Zaključio je da u blagajni mora biti 7701:1 lira koliko je bilo dovoljno za dovršetak gradnje. Naredio je da komunalni prihodi od ribarske pošte Trešjavac i dijela ubrane soli koji su bili izdvajani za gradnju tvrđave, prema odluci iz 1625. godine, više ne trebaju biti ubirani.²¹

Hvarski knez i providur Giulio Balbi naređuje da svi odgovorni za gradnju tvrđave moraju uplatiti dugove pod prijetnjom globe od 50 dukata. Prihod od soli je vraćen stanovnicima Komiže, a prihod od ribarske pošte Trešjavac namijenjen je izgradnji hvarske katedrale.²²

²⁰ G. Novak, *Vis I*, Zagreb 1961., str. 186.

²¹ Isto.

²² Isto.

Predutvrda, koju je Alberti zamislio na sjevernoj strani nekadašnjeg samostana, po tipu je novotalijanska bastionska zidina s jakim revelinom na središnjem dijelu i dva puna bastiona na uglovima. Bastioni nemaju bočne strane uz šilj bastiona nego se sjeverozapadni bastion izravno veže za ogradni zid ispred pročelja crkve. Sjeveroistočni bastion se nastavlja na manji skraćeni bastion koji se vezuje na sjeveroistočni ugao samostanskog sklopa. Ulaz je u predutvrdu, i odatle u crkvu i nekadašnji samostan, predviđen na zapadnoj strani šilja sjeverozapadnog bastiona. Iza ulaza je trebao biti manji propugnaculum.

Točkasta crta koja vezuje kraj ogradnog zida sa zidom pročelja crkve govori da je Alberti namjeravao zid ispred pročelja uključiti u obrambene dijelove sklopa.

Sagrađena se predutvrda razlikuje od zamišljene. Bastionska zidina koja je široko pokrivala samostanski sklop, *il tutto coperto et defensabile*, kako kaže Alberti, sužena je na polovicu, a bočni dijelovi predutvrde su promijenjeni.

Ogradni zid, na koji se trebala vezati zapadna strana šilja bastiona, postao je potporni zid povišene zaravni. Taj je zid vjerojatno bio podignut zbog obrane ulaza u crkvu. Ulaz je bio iznad visine okolnog zemljišta, što se rješavalo stubama ispred ulaza. Prostor između pročelja i zida nasut je do visine vrata tijekom gradnje predutvrde, a pristup ulazu je riješen s dvokrakim stubištem na zapadnom dijelu zaravni. Zbog smještaja donjeg kraka stubišta, a i da bi prostor pred crkvom bio branjen, sjeverozapadni bastion je izgubio ulaz s propugnaculom. Umjesto toga je stvorena bočna strana šilja bastiona koja nije bila predviđena u projektu iz 1624. godine i koja je branila zaravan ispred pročelja crkve.

Na istočnom dijelu predutvrde dogodile su se promjene prilikom gradnje svetišta 1695. godine. Južna strana šilja bastiona, koja se trebala vezati na sjeveroistočni ugao samostanskih prostorija, je ukinuta. Ostatak bastiona je spojen s uglom svetišta zidom koji ima drugačiju strukturu zidanja od ostalog dijela predutvrde. Ostatak obzidanog zemljanog nasipa ispred predutvrde pokazuje da je bastion bio sagrađen jer njen tlocrt, na mjestu izgubljenog bastiona, ima jasan šiljast oblik.

CRKVA GOSPE OD SPILICA

Gradnju crkve sv. Marije, zvane Gospa od Spilica, započela je istoime-
na bratovština koja je osnovana 1511. godine.²³ U buli biskupa Pritića kojom
se dozvoljava gradnja crkve Gospe Gusarice u Komiži iz 1513. godine
zatječemo je sagrađenu, a u buli istog biskupa od 5. travnja 1521. godine go-
vori se o radovima na crkvi, tijekom kojih je proširen tada zamišljeni plan.²⁴
Ista bula donosi imena bratima bratovštine Svete Marije na Visu koji su
utemeljitelji i patroni crkve Gospe od Spilica. To su Petar Petrović, Vid
Zentilić, Franjo Ljubić, Juko Kaijnanin i Šimun Pierotić.²⁵

Apostolska vizitacija veroneškog biskupa Valiera iz 1579. godine
donosi više važnih podataka o crkvi. Naziva je Sv. Marija u selu Luka.²⁶ U
njoj rezidira župnik, iako je sve do 1592. godine župna crkva otoka Sv. Marija
u Velom Selu.²⁷ Razlog tome je naseljenost većine stanovnika daleko od stare
župne crkve. Naglašava da je crkva vlasništvo bratovštine sv. Marije.

U unutrašnjosti crkve Valier navodi pet oltara: glavni sv. Marije, sv.
Roka, sv. Katarine, Gospe Žalosne i Gospe od Ružarija. Crkva ima svetište i
sakristiju.²⁸

Apostolska vizitacija Mihovila Priulia iz 1603. godine donosi znatno
detaljniji opis vanjskog i unutrašnjeg izgleda crkve.²⁹ Duga je, zajedno sa
svetištem, 60 stopa, a široka 20 stopa (oko 20 x 7 metara). Orijentirana je u
pravcu istok-zapad. Nad pročeljem je zvonik s dva zvona. Na južnoj strani
crkve je sakristija, a na sjevernoj dvije nadsvođene kapele.

U unutrašnjosti je oltar sv. Marije smješten u svetištu ili glavnoj kapeli,
kako je Priuli naziva. Ono je osvijetljeno prozorom koji se nalazi na sjevernoj
strani, a od crkvenog broda je odijeljeno kamenom ogradom.

Oltar sv. Roka je s desne strane, gledajući od vrata prema svetištu, dakle
uz južni zid crkve, pored pobočnih vrata.

²³ A. V. Mardešić, nav. dj. (16), str. 29. (šapirografirano). Isti, Osnutak bratovštine Sv.
Marije na Visu, Naša zajednica-glasnik župe Vis, br. 7, 1979., str. 27.

²⁴ A. V. Mardešić, Bula o dozvoli za gradnju crkve Gospe Gusarice, Naša zajednica-
glasnik župe Vis, br. 8, 1980., str. 15-16.; C. Fisković, nav. dj. (3), str. 98.

²⁵ A. V. Mardešić, nav. dj. (23), str. 32.

²⁶ D. Domančić: nav. dj. str. 52.

²⁷ A. V. Mardešić, Iz naše povijesti-vizitacija 1592.godine, Naša zajednica-glasnik
župe Vis, br. 12, 1980., str. 23.

Biskup Cedulin je dana 21. rujna 1592. godine crkvu Gospe od Spilica službeno
proglasio za župnu crkvu otoka Visa. Izvorni tekst glasi: »...auctoritate ordinaria
Parochiam Sanctae Marie in agro magno pharensis ac D. Matteo Petrovich,
Vicentio Pherotich et Petro tranulit in ecclesiam Sanctae Marie de Spilice.«

²⁸ D. Domančić, nav. dj. str. 53. U izvornom tekstu: »Haec Ecclesia habet quinque
altaria, quorum majus tantum est consecratum. ... Altaria Sancti Rochi, et Sanctae
Catharinae cum palis ... Altare Sanctae Pietatis cum pulchra pala ... Altare Rosarij
cum eleganti pala ... Habet haec Ecclesia Sacristiam ... Capella major dealbetur.
Sacristia coemento incrustetur, et dealbetur. ...«

²⁹ A. V. Mardešić, Crkva Sv. Marije ili Gospe od Spilice prema zapisima apostolske
vizitacije 1603. godine, Hrvatska Zora-glasnik ogranka Matice hrvatske Vis, br. 9,
1994. (u tisku)

Oltar Gospe Žalosne je u nadsvođenoj kapeli, isto kao i oltar Gospe od Ružarija, za koji se spominje da je na desnoj strani gledajući od ulaza prema svetištu, dakle sjeverni dio crkve. Spominje se i oltar sv. Katarine i Lucije.

Saznajemo da je crkva bila dobro osvijetljena kroz ostakljene prozore. Iznad njezinih glavnih vrata bilo je pjevalište.

O crkvi Priuli govori da je dobro i solidno izgrađena. Krov i podnica nisu trebali popravka. Iznutra je bila dolično obijeljena.

Dokument koji se čuva u Archivio di Stato u Veneciji pod imenom i signaturom "*Comisa-Proposta fortificazione a Comisa includente la chiesa della Madonna delineata (1624)-Provveditori da terra e da mar, filza. 438, d. 1*", u tlocrtnom prikazu crkve, oko koje treba podići tvrđavu, pokazuje upravo onakvo stanje kakvo nam Priuli opisuje.³⁰

Na crtežu je jednobrodna crkva orijentirana u pravcu istok-zapad, s većim proširenjem na južnoj strani crkve i dva manja proširenja na sjevernoj strani. Glavni ulaz je na zapadnom pročelju, dok su na bočnim zidovima manja vrata. U istočnom dijelu crkve je polukružna apsida.

Popis oltara u Priulievoj vizitaciji odgovara i brojem i titularima popisu oltara iz Valierove vizitacije, što navodi na zaključak da je tlocrt crkve kakav vidimo 1624. godine postojao još 1579. godine. Kako između 1579. i 1521. godine nemamo vijesti o radovima na crkvi, pretpostavljam da se proširenje plana koje spominje biskup Pritić 1521. godine odnosi na sakristiju na južnom dijelu crkve i dvije nadsvođene kapele na njezinom sjevernom dijelu.

Stražnji se dio crkve proširuje baroknim svetištem, kapelom sv. Vicka, i novom sakristijom koju gradi trogirski protomajstor Nikola Pasetti 1740. godine.³¹ Početkom srpnja 1776. godine sklopljen je ugovor između predstavnika bratovština sv. Marije i Gospe od Ruzarija te trogirskog protomajsto-

³⁰ Plan koji se u arhivu vodi kao »Proposta fortificazione a Comisa includente la chiesa della Madonna delineata (1624)«, ne odnosi se na crkvu Gusaricu u Komiži, kako je u popisu dokumenata navedeno, već na župnu crkvu Gospe od Spilica u Visu. Nekoliko detalja upućuje na ovakav zaključak. Crkva Gospa Gusarica u Komiži orijentirana je okomito na obalu, a crkva Gospe od Spilica u Visu paralelna je s obalom, kako je u planu i nacrtano. Uz orijentaciju crkve, na zaključak da se radi o viškoj župnoj crkvi navodi nas i smještaj puta pored crkve. U Visu pored sjevernog zida crkve vodi put koji spaja razvučeno naselje uz višku luku. Crkva Gusarica se nalazi podalje od naselja i zapadno od nje nema kuća, a šljunkovito žalo se pruža odmah od ogradnog zida pročeljem crkve. Na planu prijedloga za fortificiranje crkve je umjesto zatvorenog puta pored sjevernog zida crkve zamišljen put koji vodi kroz zidine pored južnog zida crkve. Očigledna je važnost puta kojem se mora pronaći nova trasa. Gospa Gusarica se ne nalazi između dvije važne točke, dok je Gospa od Spilica smještena otprilike na polovini puta između dva najvažnija dijela Visa, Luke i Kuta, te je postojanje puta između njih nužno. Osim navedenih detalja na crtežu, u prilog tvrdnji da se radi o Gospi od Spilica govori i dio teksta uz crtež koji se odnosi na razlog predlaganja gradnje utvrde. Tu se govori da je gradnja predložena »*per ritirata d' ambedue le terre*«, zbog mogućeg povlačenja obaju naselja. U komiškoj uvali se nalazi samo naselje Komiža, dok su u Viškoj luci dva naselja i spomenute se »*terre*« u blizini crkve mogu odnositi samo na ta dva naselja, Kut i Luku.

³¹ *Cvito Fisković*, nav. dj. (3), str. 102.

Župna crkva Gospe od Spilica, glavno pročelje

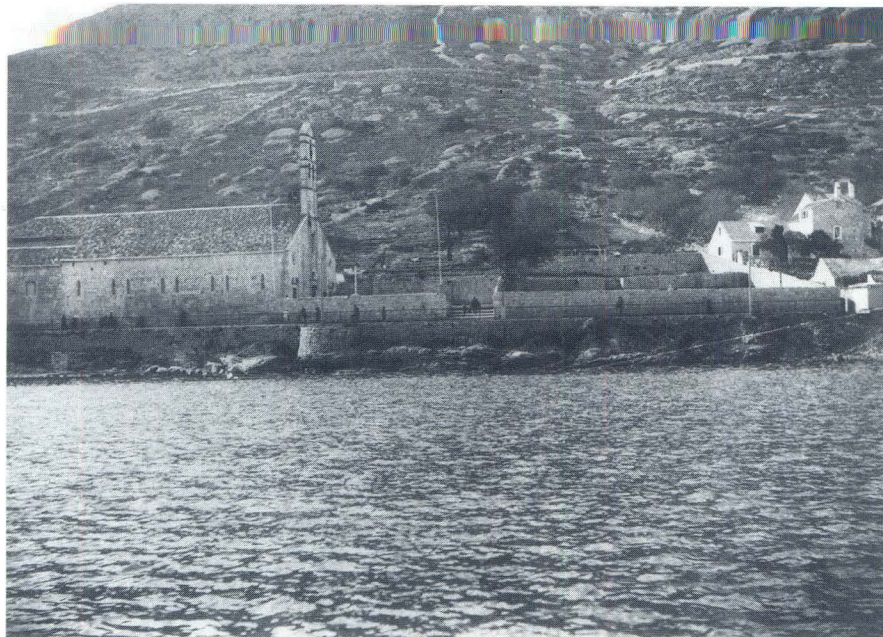
ra Frane Cicindelle o izgradnji kapela sv. Ante i sv. Dominika, njihovu nadsvođivanju, povišenju svoda svetišta i izradi pilastara i kapitela za stare kapele.³² Da su kapele na sjevernoj strani broda postojale 1776. godine, potvrđuje zahtjev predstavnika bratovština da nove kapele mragaju biti jednake bočnim kapelama. Nešto kasnije je u tekstu ugovora precizirano da se radi o kapelama na sjevernoj strani crkve (*laterali da bora*), gdje susrećemo dvije nadsvođene kapele na tlocrtu iz 1624. godine.

Protomajstor Cicindella je uskladio svoje dogradnje s glavnim brodom. Crkva je dobila oblik trobrodne građevine pravokutnog tlocrta, natkrivene dvovodnim krovom. Pročelje crkve, zaključeno jedinstvenim zabatom ispred sva tri broda crkve je postalo izuzetno široko, što je usklađeno gradnjom visokog zvonika na preslicu.

Uzor u natkrivanju trobrodnog prostora s dvovodnim krovom imali su majstori Gospe od Spilica, pretpostavljam, u dominikanskoj crkvi sv. Marka u nedalekom Hvaru.

Na osnovi sačuvanih fotografija jasno se vidi da je crkva, inače po veličini odmah iza hvarske katedrale, bila bez izdignutog dijela krovišta s dvovodnim krovom nad srednjim brodom i nižih, pultnih krovova nad bočnim brodovima. Time je bila i bez bazilikalnog osvjetljenja. Njeno pročelje ostavlja utisak sličan pročelju crkve Gospe od Spilica. Dok je širina pročelja Crkve u Visu riješena povišenjem zvonika na preslicu, dotle je isti problem na dominikanskoj crkvi, kao i problem osvjetljavanja unutrašnjosti crkve, riješen razbijanjem zidnog plašta s velikim i reljefno istaknutim otvorima pročelja.

³² Isto, str. 101.

Župna crkva Gospe od Spilica, pogled sa sjevera

Osim nacrtu tvrđave oko crkve Gospe od Spilica, dokument donosi tekst kojim autor nacrtu pojašnjava razloge izgradnje tvrđave. Tekst glasi:

“La linea pontata si vede la gionta, et fortificatione qual restera coperta et defensata come per detta linea si vede confine che la strada che e al presente verso tramontana sia sopra la chiesa a mezzogiorno et per mio poco giudicio sara capace per ritirata d’ ambedue le terre.”

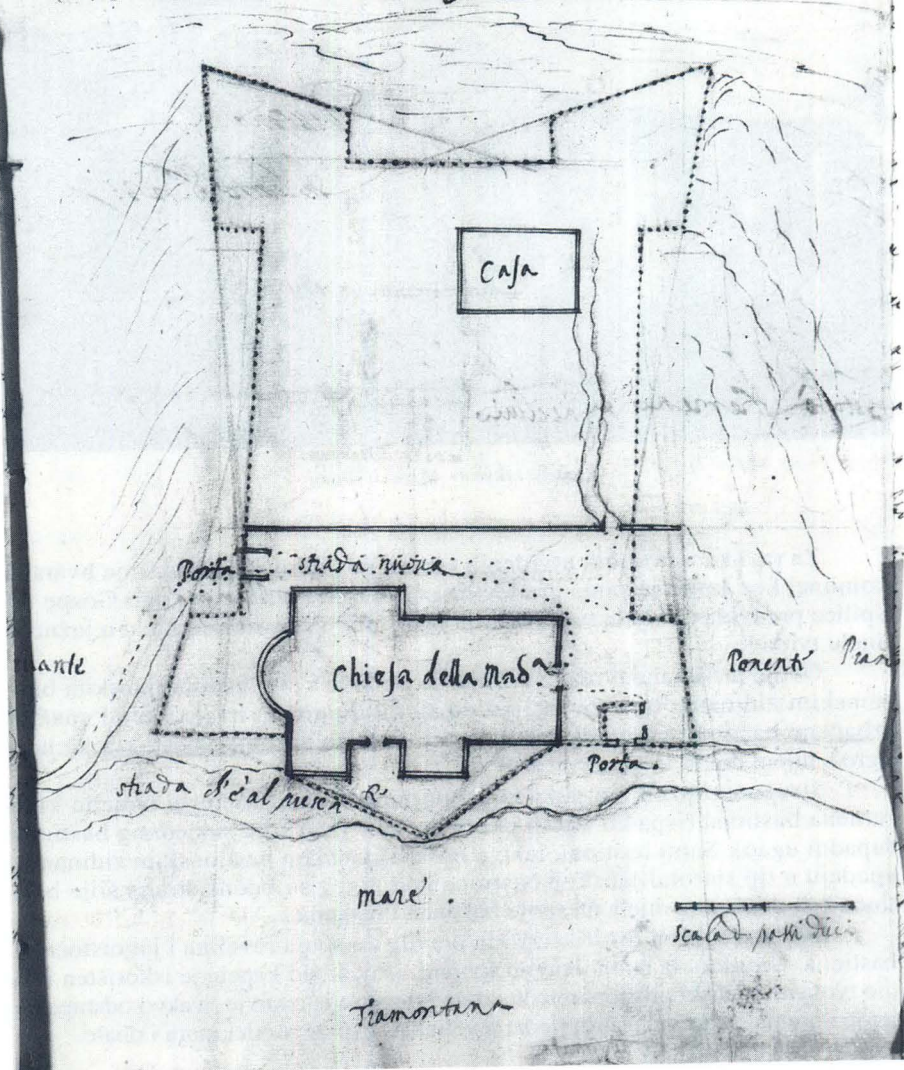
Usporedbom rukopisa popratnog teksta uz crtež i načina crtanja jasno je da nacrt za tvrđavu oko Gospe od Spilica i nacrt za utvrđivanje Mustera radi ista osoba. Agostino Alberti je, dakle, boravio na Visu u drugoj polovini 1624. godine na zahtjev hvarskog kneza i providura Marina Sagreda, gdje je napravio oba nacrtu.³³

Točkastom se crtom označava buduća tvrđava koja, prema skromnom mišljenju graditelja, treba biti dovoljna za zaštitu stanovnika obaju naselja: Luke u zapadnom dijelu uvale i Kuta na istočnoj strani.

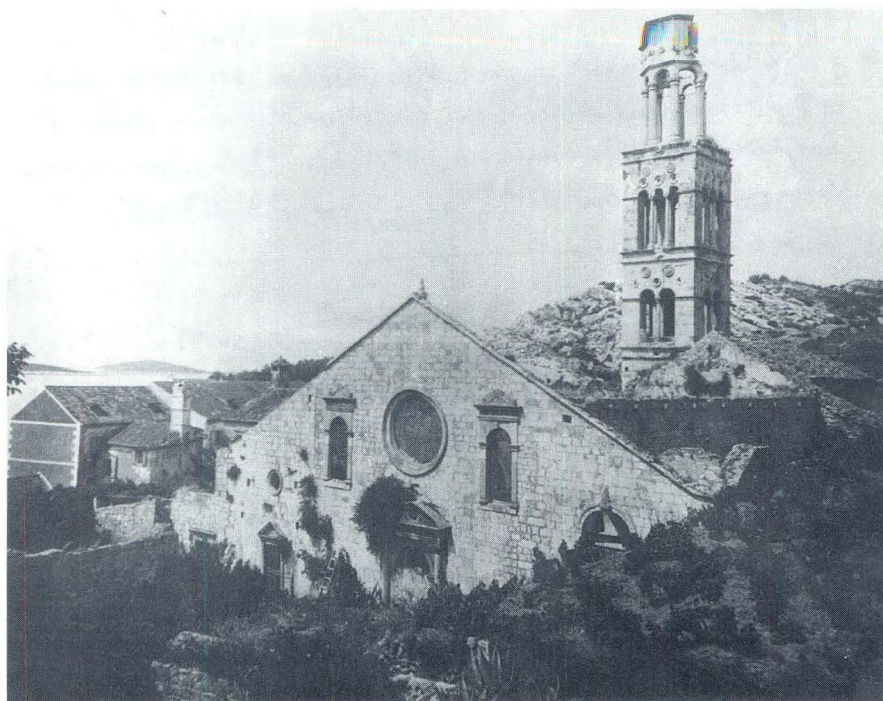
Tvrđava, odnosno njen revelin na sjevernoj strani, prekida stari put između dva naselja, koji je prolazio između crkve i obale. Novi put se predviđa između crkve i potpornog zida na južnoj strani. Pored jugozapadnog ugla crkve put se račva prema južnim dijelovima tvrđave i prema vratima na sjevernoj strani šilja jugozapadnog bastiona. Tvrđava bi tako imala dvojna vrata: na istočnim bastionskim zidinama, između potpornog zida i istočne strane jugoistočnog bastiona te na sjevernoj bastionskoj trasi, na spomenutoj sjevernoj strani šilja jugozapadnog bastiona.

³³ Vidi bilješku 19.

La linea pontata si vede la giunta di fortificatione qual costea coperta
 & difformata come di detta linea si vede con fine de la strada di
 l'al present verso tramontana sia sop. la chiesa a melo giorno & di mio
 poco giudicio sara capace melo giorno & ritirata d'altre 2
 fere

Prijedlog utvrđivanja župne crkve Gospe od Spilica u Visu, 1624. g.
 (Archivio di Stato-Venezia, Provveditori da terra e da mar, f. 438, d.1.)

Pročelje crkve sv. Marka u Hvaru

Za razliku od ostalih utvrđenih crkava na području nekadašnje hvarske komune, kod kojih je sama građevina crkve bila utvrđivana, oko Gospe od Spilice predviđa se cijela tvrđava koja je uz crkvu zahvaćala i kuću u južnom dijelu tvrđave.

Ovdje prikazana tvrđava primjer je tvrđave s tzv. novotalijanskim bastionskim zidinama koje za razliku od starotalijanskih imaju veće i snažno izbačene bastione na uglovima zidina i umjesto srednjeg bastiona na najugroženijem dijelu imaju revelin.³⁴

Stručnost inženjera pokazuju i ucrtane obrambene crte između kuta ramena bastiona (ispadni ugao) i kuta bočne strane šilja susjednog bastiona (upadni ugao). Sami bastioni, iako u novotalijanskim bastionskim zidinama, spadaju u tip starotalijanskog bastiona kod kojeg su bočne strane šilja bastiona bez uvučenog dijela na spoju bastiona i bedema.

Odstupilo se od fortifikacijskih pravila i u spoju revelina i jugoistočnog bastiona. Umjesto da budu izravno spojeni, istočni zid kapele je iskorišten kao dio tvrđave. Preuski prostor između crkve i mora uvjetovao je ovakvo odstupanje jer je i prema ovakvom nacrtu tjeme revelina na samoj granici mora i obale.

³⁴ S. Šterk, Osnovni napredak umijeća utvrđivanja, *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske*, br. 1-2, Zagreb 1990., str. 7.; A. Deanović, *Glosar naziva u upotrebi srednjovjekovnog i renesansnog vojnog graditeljstva u Hrvatskoj*, Rad JAZU 381, Zagreb 1978., str. 46.

Gradnja ove tvrđava nije nikada započela. Poznati dokumenti o gradnji utvrda u hvarskoj komuni ne govore nam ništa o pokušajima da se ona sagradi.

Razlog tome je nepovoljan teren na kojem se trebala graditi. S južne strane tvrđave uspinje se obronak brda s kojeg je tvrđava bila vrlo ranjiva. Mogla se braniti samo od napada s mora.

Drugi razlog leži u činjenici da je oko 9 nautičkih milja od Visa smješten grad Hvar u kojem je bila ratna luka mletačke mornarice na Jadranu. Prisutnost ratnih brodova u neposrednoj blizini bio je dodatni razlog da se od gradnje tvrđave odustane.

DUE CHIESE DI VIS (LISSA) E LA LORO FORTIFICAZIONE NEL XVII SECOLO

Ambroz Tudor

Nello studio sono pubblicati due documenti finora sconosciuti datati 1624 e provenienti dall'Archivio di Stato di Venezia, con i progetti di fortificazione del complesso dell'ex-convento e della chiesa di S. Nicola, detto Muster, a Komiza (Comisa), e della chiesa parrocchiale della Madonna delle Grotte a Lissa. Oltre ai disegni delle fortificazioni i documenti riportano anche le piante degli edifici.

Il complesso del convento e della chiesa di S. Nicola a Comisa era in origine un convento benedettino che i documenti menzionano la prima volta alla fine del XIII secolo, sebbene vi siano indizi della presenza di un convento minore o di celle dalla fine del IX o dall'inizio del X secolo. Il complesso conventuale fu fortificato alla fine del XIII secolo. Alla metà del XV secolo l'ordine benedettino nel convento fu soppresso, mentre la chiesa divenne la parrocchiale di Comisa.

Il complesso conventuale dopo la soppressione dell'ordine subì notevoli modifiche. L'edificio sacro da piccola chiesa romanica si trasformò nell'ampio spazio a cinque navate della chiesa odierna. Con la costruzione di una prefortificazione il complesso fu sensibilmente ampliato verso nord.

Il documento del 1624 riporta la pianta del complesso conventuale che, unita ai dati noti, dà un'idea più chiara del suo sviluppo. Confrontando la pianta della prefortificazione con quanto costruito fino alla metà del XVII secolo, constatiamo che vi è una forte differenza tra quanto ideato e quanto realizzato. La prefortificazione, che doveva coprire tutta la parte nord del complesso, è limitata alla parte nord-ovest dello stesso. Al momento della costruzione della fortificazione lo spazio di fronte alla facciata della chiesa subì delle modifiche.

La chiesa parrocchiale della Madonna delle Grotte a Lissa dall'inizio del XVI secolo, quando fu costruita come edificio a una sola navata, fino alla fine del XVIII secolo, quando assunse l'aspetto odierno, subì una serie di

ampliamenti. La pianta del 1624, collegata alle relazioni dei visitatori apostolici, Valier nel 1579 e Prulli del 1603, e alle bolle datate ancora prima del Vescovo di (Lesina), Pritić, offrono una chiara immagine dell'evoluzione della chiesa.

A differenza delle altre fortificazioni di edifici sacri sul territorio del comune di Lesina, dove è fortificato l'edificio stesso, la pianta prevede la costruzione di una fortificazione intorno alla chiesa.

I disegni sono attribuiti all'ingegnere militare Agostino Alberti in base ad una lettera nella quale il conte e provveditore di Lesina Marino Sagredo, il 13 marzo 1625, informava il provveditore generale Francesco Molino di aver precedentemente inviato l'ingegnere suddetto a Lissa perchè progettasse la fortificazione di Muster. Il fatto che il disegno pubblicato della prefortificazione a Muster sia datato al 1624, mentre nel marzo 1625 si parla del precedente invio dell'Alberti, fa ritenere che Agostino Alberti abbia eseguito il disegno alla fine del 1624.

Il confronto della grafia del testo che accompagna il disegno e del modo di disegnare permettono di affermare che il disegno per la fortezza intorno alla Madonna delle Grotte e il disegno per la fortificazione di Muster sono opera della stessa persona. Agostino Alberti, dunque, nella seconda metà del 1624 su richiesta del conte e provveditore di Lesina, Marin Sagredo, soggiornò a Lissa dove eseguì entrambi i disegni.